

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Випуск I

Одеса 2010

УДК 94(100) «01/17» (08)

ББК 63.3(0)3/51

Libra: Збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків / Під ред. І.В. Немченко. – Одеса, 2010. – 140 с.

У збірці представлено результати наукових досліджень викладачів і аспірантів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи від доби раннього християнства до Французької буржуазної революції.

Збірку «Libra» підготовлено в межах наукової теми кафедри: «Цивілізація Європи: історична еволюція доби античності, середніх віків та раннього модерного часу» (№ держреєстрації - 0106U012138)

Редактор

І.В. Немченко

Технічний редактор

О.М. Луговий

Рецензенти:

Сорочан Сергій Борисович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені Каразіна

Хмарський Вадим Михайлович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету імені І.І. Мечникова 26 січня 2010 р., Протокол №4.

ISBN 966-96181-9-7

© Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І.І. Мечникова

ЗМІСТ

Від редактора	4
Казаков Т.М. Дієта, прийнята Богоу: монтанізм Тертуліана та християнська традиція посту	5
Горнова І.С. Іоанн Скилиця та Михаїл Пселл як представники різних напрямків візантійської історичної традиції	19
Луговий О.М. Найманці німецького походження у візантійській армії XI-XIII століть	30
Боровський О.С. Іспанський хроніст XVI ст. Франсіско Лопес де Гомара та його творчий доробок	59
Довгополова О.А. Особливості розуміння Біблійного закону в англійській тираноборчій думці (за матеріалами «Короткого трактату про політичну владу» Дж. Понета)	67
Радзиховська О.О. Іоанн Вільгельм Стукіус та його схолії до «Периплу» Понта Евксинського	78
Нємченко І.В. Політичне вчення Томаса Гоббса та антична культурна спадщина	89
Тоцький П.М. Проблема свободи віросповідання в діяльності Конституанти	100
Ізбаш-Гоцкан Т.О. Виникнення та діяльність Нумізматичного відділення Російського археологічного товариства	122
Аннотации – Abstracts	134
Перелік скорочень	139
Відомості про авторів	140

ІОАНН СКИЛИЦЯ ТА МИХАЇЛ ПСЕЛЛ ЯК ПРЕДСТАВНИКИ РІЗНИХ НАПРЯМКІВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ІСТОРІОПИСАННЯ

Одними з найвідоміших візантійських історичних творів XI ст. були «Огляд історії» Іоанна Скилиці (до 1050 р. – початок XII ст.) і «Хронографія» Михаїла Пселла (1018 – 90-ті рр. XI ст.). Якщо творчість Михаїла Пселла стала об'єктом достатньо ретельного вивчення, то працю Скилиці можна вважати малодослідженою¹. Українських її перекладів немає, російською мовою вона перекладалася лише фрагментарно². Аналізу відмінностей в методах цих авторів та їх уявленнях про правила історіописання і присвячена дана стаття.

Головна праця Іоанна Скилиці відома під назвою «Огляд історії» (Σύνοψις ἱστορίων). Цей твір був написаний під час правління Олексія Комніна (1081-1118) і в своїй початковій редакції охоплює період з 811 по 1057 роки, тобто від смерті імператора Никифора I до вимушеного зречення Михаїла VI³. Скилиця, як видно з його власних слів в проміяні до «Огляду історії», не збирається встановлювати які-небудь нові факти або робити

¹ Українська візантиністика досі не проводила спеціальних досліджень творчості І. Скилиці. Щодо радянських та російських дослідників, то Скилиці приділили увагу: Каждан А.П. Из истории византийской хронографии X века // ВВ. – 1961. – Вып. 20. – С.106-128; Бииков М.В. Развитие исторической мысли // Культура Византии. Вторая половина VII-XII в. / Редкол.: Удальцова З.В., Литаврин Г.Г. – М.: Наука, 1989. – С. 108-109; Черноглазов Д.А. Хроника Иоанна Зонары и ее источники (IX-XI века) // ВВ. – 2004. – Вып.63 (89). – С.137-154.

² Див. в: Лев Диякон. История / Пер. М.Я. Сюзюмова. – М., 1988. – С.110-117.

³ У середньовічних рукописах «Огляд історії» існує у двох формах: коротка, доведена до 1057 р. (відтворена у виданні: Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum / Rec. I. Thurn. – Berolini; Novi Eboraci, 1973) і продовжена до 1079 р., розповідь в якій заснована на «Історії» Михаїла Атталіата (Michaelis Attalioetae Historia / Rec. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. – Bonnae, 1853). Питання про приналежність Продовження «Огляду історії» (видане в: Georgius Cedrenus / Ed. I. Bekker. – Vol. 2. – Bonn, 1839) перу Іоанна Скилиці залишається відкритим. Протилежні думки про це див.: С. de Boor. Weiteres zur Chronik des Skylitzès // BZ. – Vol. 14. – 1905. – P.409-467 та G. Moravcsik. Byzantin turcuca, I // Die Byzantinische Quellen der Geschichte des Türkervölker, I. – Berlin, 1958. – P. 335-340.

повторне дослідження того, що зробили інші; його місія зводиться лише до того, щоб переписувати твори попередників. Він має намір, погодивши і скоротивши їхні відомості, виконати резюме⁴. Для нього історія – це, перш за все, літературний жанр, а професія історика полягає в тому, щоб складати історичний літопис, виходячи з інших текстів.

У Скилиці є цілком виразне уявлення про канон історіописання. У пролозі до своєї праці він заявляє про спадкоємність певної історичної традиції. Його еталони – це «Вибрана Хронографія» («Хроніка») Георгія Сінкела⁵ і «Хронографія» («Життєписи візантійських царів») Феофана Сповідника⁶.

Про Георгія Сінкела (рубіж VIII-IX ст.) дуже мало відомо. Він був особистим секретарем і повіреним патріарха Константинопольського Тарасія. Після смерті свого покровителя він прийняв чернецтво, під час якого і працював над історичним твором. «Хроніка» Сінкела є прикладом ранньохристиянської хронографії. У ній викладено події від Адама до царювання імператора Діоклетіана, тобто до початку IV ст. н.е. «Хроніка» має вигляд звичайної компіляції. Характерною рисою історичного методу Сінкела є конспективність викладу з безсистемним і безладним нагромадженням фактів, нічим не пов'язаних один з одним. У Візантії «Хроніка» не здобула популярності⁷.

Прямим продовженням цього твору є «Хронографія» Феофана Сповідника (бл. 760-818). Про цього історика відоме те, що він народився в знатній сім'ї в Константинополі. Був соратником Лева IV Хазарина (775-780). Почавши кар'єру з нижчих військових чинів (стратора і спафарія), Феофан близько 780

⁴ Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum. (4. 40-50): «...ті, хто любить історію... знайшли б більшу вигоду в резюме, яке б їм дозволило побачити з одного погляду події різних епох і, яке б їх пощадило від звернення до дуже складних списків, я уважно прочитав історії авторів і ...я все об'єднав в один тільки короткий твір, який я залишив майбутнім поколінням...»

⁵ Вперше опублікована: Georgii Syncelli chronicon. Vol. I-II. / Ed. L. Dindorf. – Bonnæ, 1829.

⁶ Вперше опублікована: Theophanis Chrographia. Vol. I-II. / Rec. I. Classeni. – Bonnæ, 1839.

⁷ Покровская В.Ф. Византийская историческая литература (в переводах XI – начала XIII века) // История русской литературы: В 10 т. / Т. I. Литература XI — начала XIII века. – М.; Л., 1941. Електронна публікація: <http://feb-web.ru/feb/irl/il10/il11/il121142.htm>.

р. залишив службу і постригся в ченці в монастирі Сигріана, що належав його батьку. Феофан не приховував своєї прихильності до іконошанування, через це був ув'язнений і засланий на острів Самофракію, де і помер. З передмови до літопису Феофана відомо, що Георгій, вмираючи, попросив свого друга продовжити перерваний ним твір і заповідав йому зібраний матеріал⁸. Розповідь Феофана починається там, де зупинився Георгій, — з 284 р., тобто від правління Діоклетіана, і доходить до 813 р., тобто до часу вступу на престол Лева V. Праця Феофана є рідкісним для візантійської історіографії прикладом запровадження принципу оповідання по роках. У його «Хронографії» вказується рік, потім слідує перелік подій, що відбулися в цей рік, зчеплення яких носить випадковий, за окремими виключеннями, характер. В один розділ потрапляють війни, зречення імператорів, землетруси, різні астрономічні явища, церковна боротьба, посухи, весілля, притчі про мінливість людської долі, будівництво палаців, церков та лазень, інформація про посольства, варварські набіги і т.д. В цілому, «Хронографія» позбавлена будь якої сюжетної структури і композиції⁹.

Кажучи про сприйняття Скилицею традицій Георгія Сінкела і Феофана Сповідника, слід зазначити, перш за все, спільність їх методу вивчення і обробки історичних праць. Згідно перекладу відповідного фрагмента «Хроніки» Сінкела, виконаного французькими візантинознавцями Б. Флюзеном і Ж.-Кл. Шейне, Георгій повідомляє, що склав резюме джерел і використовує щодо свого твору термін *synopsis*¹⁰. За даними цих же французьких авторів, які перекладали відповідний фрагмент «Хронографії» Феофана, останній, крім матеріалів, які йому заповідав Гео-

⁸ *Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта / Пер. В.И. Оболенского и Ф.А. Терновского. – М., 1884.: «Но перед концом жизни, чувствуя, что не может совершить предпринятого дела, но, как мы уже сказали, доведя историю свою до времен Диоклетиана, при смерти, в православной вере отходя ко Господу, он – Авва Георгий – оставил нам, как искренним друзьям, недоконченную свою книгу, с усильным прошением довершить недостающее».* Електронна публікація: http://www.history.vuzlib.net/book_o054_page_3.html

⁹ *Культура Византии. Вторая половина VII-XII в. / Редкол.: Удальцова З.В., Литаврин Г.Г. – М.: Наука, 1989. – С.90-91.*

¹⁰ *Flusin B., Cheynet J.-Cl. Récrire l'histoire: la Synopsis Historiôn de Jean Skylitzis. – Paris, 2003. – P. IX.*

ргій Сінкел, розшукав історичні книги для того, щоб проводити серед них відбір¹¹. Скилиця намагається наслідувати цих авторів у стилі викладу «простому і без вигадливостей, прагнучому до самої суті подій»¹². Йдеться про розповідь, в якій автор піклується про ясність і доступність викладу матеріалу для читача.

Ідея продовжити працю Феофана не була новою. Скилиця знав, що протягом трьох століть, що відділяли його від часів правління Лева V, у нього були попередники, але визнавав їх спроби написання історичних праць незадовільними. Скилиця висуває докори своїм попередникам, суть яких можна звести до того, що вони: «...відхилилися від образу думок»¹³ Георгія і Феофана. Крім того, «...вони обговорювали в історичних працях свою власну епоху або недавнє минуле і писали історії згідно їх схильностей або антипатій, з люб'язності або навіть слідуючи наказам...»¹⁴.

Скилиця в пролозі до свого твору виділяє дві групи авторів, які, на його думку, не впоралися із завданнями історика. У першій з них ми знаходимо такого інтелектуала, як Михаїл Пселл: «Звичайно, деякі в цьому випробували себе, як сицилійський шкільний вчитель»¹⁵ або, в нашу епоху, іпат філософів, іпертім Пселл і ще інші; але оскільки вони не звернули на цю роботу тієї уваги, на яку вона заслуговує, вони грішили браком точності, упускаючи велику частину знаменних фактів, твори їх даремні для потомства, тому що вони задовольнялися тим, щоби перелічувати імператорів і показувати, хто тримав скіпетр після

¹¹ Ibidem.

¹² Ioannis Skylitzae. Op.cit. (3.10-11)

¹³ Ibid. (4.34-35): «...απολεπτόκασι διανοίας...».

¹⁴ Ibid. (4.35-37): «...ἀποτάδιην γὰρ τὰ κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους συνενεχθέντα, καὶ μικρὸν ἀνωθεν, Ἱστορικῶς συγγραγμένοι, καὶ ὁ μὲν συμπλαθὼς, ὁ δ' ἀντιπλαθὼς, ὁ δὲ καὶ κατὰ χάριν, ἄλλος δὲ καὶ ὡς προσετέτακτο...».

¹⁵ Однозначна атрибуція цього персонажа не виконана. Так, для А.Маркопулоса (Markopoulos A. Byzantine history writing // Byzantium in the year 1000. – Leiden, Boston, 2003. – Р. 193.) сицилійський «вчитель» - це, безумовно, фантом. Тоді як Б. Флюзен та Ж.-Кл. Шейне (Flusin B., Cheynet J.-Cl. Op. cit. – Р. IX.) вважають, що під «сицилійським вчителем» слід розуміти Феогноста – автора орфографічного трактату, а також загубленої історії, яка служила джерелом для Продовжувача Феофана.

кого, і нічого більше»¹⁶. Вочевидь, Скилиця не потрапляє під чари риторичних і художніх прийомів Пселла. Навпаки, він вважає його «Хронографію» разом з іншими, не названими творами, шкідливою для читачів¹⁷.

Питання про причини такої думки Скилиці не могло не зацікавити сучасних дослідників. Деякі з них доходять висновку, що Скилиця не був знайомий з «Хронографією» Пселла. Так, вже згадані Б. Флюзен та Ж.-Кл. Шейне, висловлюючи свій подив щодо присутності Михаїла Пселла в цьому контексті, пишуть: «...у такій блискучій і такій особистій «Хронографії», якою ми зобов'язані цьому авторові, немає аніскільки сухості, в якій він [Скилиця – І.Г.] йому [Пселлу – І.Г.] дорікає, і ми припускаємо, щоб вийти з утруднення, що він має на увазі тут інший твір Пселла, «Коротку історію» (Ιστορία συντομος)¹⁸, яка, здається, краще відповідає вказівкам прологу»¹⁹. Ще раніше схожу думку висловив Я.М. Любарський²⁰. Однак, цей висновок нам не здається остаточним.

Є підстави вважати, що Скилиця був знайомий з «Хронографією» і саме через цей твір, такий незвичний для візантійської історичної традиції, Пселл отримує докори на свою адресу від консервативно спрямованого та прив'язаного до канону Скилиці. Підтвердженням знайомства Скилиці з «Хронографією» Пселла може бути той факт, що початкові рядки опису царювання Василя II в «Огляді історії» схожі з початком «Хронографії» (порів. «Хронографія»: «От так розлучився з життям ім-

¹⁶ Ioannis Skylitzae. Ibid. (3. 17-23): «Ἐπεχείρησαν μὲν γάρ τινες, οἷον ὁ Σικελιώτης διδάσκαλος, καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ὑπατος τῶν φιλοσόφων καὶ ὑπέρτιμος ὁ Φελλός, καὶ πρὸς τοῦτοις ἕτεροι, ἀλλὰ παρέργως ἀψάμενοι τοῦ ἔργου τῆς τε ακριβείας ἀττολε τόκασι, τὰ πλείστα τῶν καιριωτέρων παρέντες, καὶ ἀνόνητοι τοῖς μετ' αὐτοῦς εἰδόνασι, ὀηταρίθμησι μόνην ποιησάμενοι τῶν βασιλέων καὶ διδάξαντες, τίς μετὰ τίνα τῶν σκῆπτρων γέγονεν εὐκρατής, κα πλεῖον οὐδέν».

¹⁷ Ibid. (3.26.)

¹⁸ «Коротка історія» є перерахуванням імператорів, починаючи із засновників Риму, і є, по суті, підручником з всесвітньої історії, що був створений Пселлом для свого учня Михаїла VII. В сучасній історіографії існує думка, що новели, з яких складається «Коротка історія», є скоріше твором художньої літератури, а ніж історичною працею (Черноглазов Д.А. Указ. соч. – С.154).

¹⁹ Flusin V., Cheynet J.-Cl. Op.cit – P. IX-X.

²⁰ Любарский Я.Н. Михаил Пселл: личность и творчество. К истории византийского предгуманизма // Две книги о Михаиле Пселле. – СПб.: Алетея, 2001. – С. 406.

ператор Іоанн Цимісхій» (Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τζιμισῆς)²¹ і «Огляд історії»: «Таким був кінець Іоанна [Цимісхія – І.Г.]» (Τὸ μὲν οὖν Ἰωάννου τέλος)²². Невипадково також здається схожість у виборі порядку описуваних подій: обидва автори починають свою розповідь про царювання Василя II із заколотів Варди Фоки і Варди Скліра. Створюється враження, що слідуючи за обраним методом, Скилиця почав переписувати відібрані абзаци з «Хронографії», проте далі за першу фразу він не просунувся, скоріше за все, через незгоду з творчим і історичним методом Пселла. У всякому разі, таке припущення здається цілком імовірним.

Також, на наш погляд, невідповідно Михаїл Пселл знаходиться в числі авторів, серед яких по імені названий лише він. Тим самим визнається значення Пселла як лідера цілої групи історіографів, які, на думку Скилиці, не впоралися з завданням історика. Окрім того, група Пселла протиставляється іншій виділеній Скилицею групі, в яку входять такі автори, як: Феодор Дафнопат²³ (Δαφνοπάτης Θεόδωρος; 3,26), Нікіта Пафлагон²⁴ (Νικήτας ο Παφλαγών; 3,26), Іосиф Генесій²⁵ (Ἰωσήφ Γενέσιος; 3, 27), Мануїл Візантієць²⁶ (Μανουήλ ο Βυζάντιοι (3,27), Никифор, диякон Фригійський²⁷ (Νικηφόρος διάκονος ο Φρύξ; 3, 27-28), Лев

²¹ Μιχαήλ Ψέλλος. Εκατόνταετηρίς Βυζαντινῆς ιστορίας (976-1077) // Μεσαιωνοῦ ἡς βιβλιοθηκῆς. Τ.Δ (4). / ετ. Κ. Σάθα. – Παρίσι, 1874. – Σ. 3.

²² Ioannis Skylitzae. Ibid. // Βασιλειος και Κωνσταντινος, 49.

²³ Імовірно, автор однієї з шести книг Продовжувача Феофана (Markopoulos A. Вказ.пр. – Р. 193.).

²⁴ Письменник і ересиарх кінця IX - початку X ст. Можливо, укладач «хули на патріарха» Фотія (Каждан А.П. Указ.соч. – С.109.). Аргументом для такої ідентифікації, хоч і непрямим, може послужити зроблена Скилицею алюзія в пролозі до «Огляду історії», коли він говорить про «памфлет, направлений проти патріарха» (ψογος πατριарχου; 4,32).

²⁵ На думку О.П. Каждана, його тотожність з автором відомої «Книги царів» викликає деякі сумніви (Каждан А.П. Там же.)

²⁶ Можливо, його можна ідентифікувати з автором біографії в 8-ми книгах Іоанна Куркуаса (візантійський полководець X ст.), якого цитує Продовжувач Феофана (Markopoulos A. Byzantine history writing. – Р. 193.). Можливо, його має на увазі Скилиця, коли говорить про «прославляння друга» (ἀτερος δέ ἴλου; 4,32).

²⁷ Цей автор залишається невідомим.

Асійський²⁸ (Ἀσιανός Λέων; 3,28), Феодор із Сіди²⁹ (Θεόδωρος ο της Σίδης; 3,28), Феодор Севастійський³⁰ (Θεόδωρος ἐν Σεβαστεία; 4,29), Дмитрій з Кизікоса³¹ (Δημήτριος ὁ της Κυζίκου; 4,30) та монах Іоанн Лід³² (μοναχὴ Ἰωάννης ὁ Λυδός; 4,31). Зіставленням двох груп авторів, більшість з яких маловідомі і твори яких не збереглися, і тим провідним місцем, яке займає серед них Пселл, Скилиця підкреслює своє особливе ставлення до останнього. Навряд чи Пселл міг заслужити подібне відношення Скилиці своєю невиразною «Короткою історією», написаною з прикладними викладацькими цілями.

Що ж до заклику Скилиці писати просто, без риторичних прийомів і художніх новацій, то він теж з'являється не випадково. Скилицю цілком імовірно могла дратувати вишукана недбалість і свобода у викладі історичного матеріалу, які досвідчений ритор Пселл з такою майстерністю проявляє в «Хронографії».

Розвиваючи критику тієї групи істориків, серед яких особливе місце посідає Пселл, Скилиця підкреслює, що вони пишуть не за канонами історичного жанру: «І навіть якщо вони, як здається, згадали деякі події, то, оскільки це зроблено не за правилами, то вони далекі від того, щоб бути корисними читачеві»³³. Необхідно відзначити наступне: по-перше, звідси слідує висновок про існування у Візантії загальноновизнаних правил історіописання, тобто підтверджується думка сучасних дослідників про існування канонів. По-друге, такого роду докори можна віднести до «Хронографії», повної оригінальних жанрових відкриттів, але не до «Короткої історії», яку можна розглядати, скоріш, як літературу легкого жанру. Сам Пселл відчуває, що твір його може бути сприйнятий сучасниками неоднозначно, що він

²⁸ Швидше за все, це Лев Диякон, історик X століття, автор «Історії», що описує правління Никифора Фоки і Іоанна Цимісхія (Flusin B., Cheynet J.-Cl. p.cit. – P.X.).

²⁹ Твір цього автора не зберігся.

³⁰ Також дуже мало відомо і про цього сучасника Василя II: три уривки, що збереглися від його твору, описують правління Василя II, прославляючи його, мабуть, і була присвячена його праця (Каждан А.П. Там же).

³¹ Автор декількох теологічних трактатів. (Markopoulos A. Op.cit. – P. 193.)

³² Цей автор залишається невідомим.

³³ Ioannis Skylitzae. Ibid. (3, 24-25): «Εἰ γάρ καί τίνων δοκοῦσιν ἐπιμνησθῆναι πράξεων, ἀλλά καί ταύτας οὐκ ἑτοχοασμένως συγγραμμένοι ἐβλαψαν τοῦς ντυγχανοντας...».

пише щось нове: «Ведь ты, самый мне дорогой из людей³⁴ не требовал от меня исторического сочинения по всем правилам... поэтому я умолчал о многих значительных событиях, не распределил материал своей истории по олимпиадам³⁵, не разделил, подобно Историку по временам года, но без затей сообщил о самом важном и о том, что всплыло в моей памяти, когда я писал. ...и [я – I.G.] избрал средний путь между теми, кто повествовал о владычестве и деяниях старшего Рима и теми, кто составляет летописания в наши дни...»³⁶.

Історіографічний метод Пселла, поза сумнівом, оригінальний, був сформований в синтезі історичного пізнання і художнього віддзеркалення дійсності. Розповідаючи про події історії і вчинки людей, Пселл завжди намагається вникнути в їх загальнолюдський сенс, уловити «філософію» історії, що розкривається ним зазвичай в узагальнюючих сентенціях, що складають окремі епізоди розповіді. Ніколи не переходячи у філософські міркування, залишаючись в рамках жанрової стилістики твору, вони розкриваються паралельно і за допомогою літературних прийомів, самим ходом оповідання, майстерною побудовою розповіді, яка підкреслює причинно-наслідковий зв'язок явищ. Наприклад, ось яким чином Пселл висловлює свою думку про Македонську династію³⁷: «Я не знаю другого рода столь же любезного Богу, и, думая об этом, удивляюсь, как могло случиться, что корень их дерева утвердился и возрос не по закону, но кровью и убийствами, само

³⁴ Питання про те, кого має на увазі письменник, до сьогодні не з'ясовано. Зазвичай, вважається, що це Константин Ліхуд (Скабаланович Н.А. Византийское государство и церковь в XI веке. – Спб., 1884. – С.3-4.), але також висловлюється думка, що їм міг бути і Іоанн Мавропод (Любарский Я.Н. Историограф Михаил Пселл // Хронография. – М., 1978. – С.236).

³⁵ Такий відлік (періодами в 4 роки, від одних Олімпійських ігор до інших) був введений в грецьку історіографію Тімеєм в 264 р. до н.е., і роком першої олімпіади визнавався 776 р. до н.е. Прикметно, що новим в «Хроніці» Георгія Сінкела, в порівнянні з іншими візантійськими хроніками, були хронологічні обчислення – відлік років згідно з старогрецькими олімпіадами. Пселл же усвідомлено відходить від таких традицій.

³⁶ Михаил Пселл. Хронография. – М., 1978. // Зоя и Феодора. Константин IX, LXXIII.

³⁷ Засновник Македонської династії Василій I, який був царським конюшим, селянин за походженням, втерся в довіру до Михаїла III, одружився на колишній його коханці, убив свого суперника кесаря Варду, а потім і самого царя Михаїла I, таким чином, через трупи прийшов до царської влади.

вью и убийствами, само же древо пышно расцвело и дало прекрасные побеги, каждый с царским плодом, несравненным по красоте и величине»³⁸.

Оцінюючи сучасні йому політичні і соціальні умови, Пселл описує поступове руйнування держави і уподібнює його розвитку хвороби в людському організмі³⁹. В особі Пселла історіограф є і ритором, і театральним режисером, і психологом, і художником, що створює неповторні по своїй глибині образи героїв. Утвердження ним індивідуального відчуття і індивідуального уявлення про прекрасне і погане, принципова настанова на свободу від стереотипу, як ми бачимо, не знайшли схвалення у окремих сучасників і навіть спонукали деяких з них на прокламацію повернення до витоків, до традицій «стародавніх».

Крім того, слід враховувати і історичний контекст, і ступінь політичної тенденційності обох істориків. Скилиця, як втім і Михаїл Пселл, зміг досягти високого соціального положення завдяки власному інтелекту, не будучи представником якогось знатного роду. Займаючи високий пост великого друнгарія вігли (головного судді Константинополя), Скилиця був виразником інтересів імператора Олексія Комніна, час правління якого припав на складний і напружений період. Кінець XI століття – це час боротьби декількох впливових провінційних сімей, які досягли такого рівня могутності, що ставили під сумнів і оспорювали дії правлячого імператора⁴⁰. Метою Скилиці було написання твору, який нагадав би цим «кланам» про подвиги предків і про те, яка доля спіткала бунтівників, або ж яка нагорода чекала тих, хто підтримував трон. Наприклад, замість того, щоб писати про *res gestae* Василя II під час його Балканських кампаній, ми читаємо в *Synopsis Historiarum* про подвиги генералів Ксифія і Феодорокана.

³⁸ Михаїл Пселл. Указ.соч. // Зоя и Феодора. Константин IX, I.

³⁹ Там же // Михаїл VI, Исаак I Комнин, LIII-LVII.

⁴⁰ Боротьба почалася після смерті останньої візантійської імператриці Феодори в 1056 році. Суперництво переросло в громадянську війну в 1071 і 1081 рр. між династіями Дук, Комнінів, Діогенов, Вотаніатов і Врієніїв. Боротьба ця закінчилася перемогою Комнінів, але і інші сім'ї залишалися достатньо сильними. (Holmes C. Basile II and the governance of the Empire (976-1025). – Oxford, 2005. – P.203.).

«Хронографія» Михаїла Пселла – поганий помічник Скилиці в цих його політичних цілях. Адже цей твір є не стільки стандартним для візантійської історіографічної традиції фактологічним описом, скільки зіставленням образів, виявленням характеристик вершителей і жертв історичних доль. Хоч і «Хронографія», і «Огляд історії» за своєю суттю – це «імператорська хроніка», тобто оповідання, яке замкнуте на описі діянь конкретних імператорів, Пселл привносить те нове, що не може влаштувати Скилицю – критику імператора, уявлення про нього, як про особу з численними недоліками. Таку, наприклад, оцінку дає Пселл Костянтину IX Мономаху, якому в «Хронографії» відводиться найбільше місце: «Этот самодержец не постиг природы царства, ни того, что оно род полезного служения подданным и нуждается в душе, постоянно бдящей о благом правлении, но счел свою власть отдыхом от трудов, исполнением желаемого, ослаблением напряжения, будто он приплыл в гавань, чтобы уже не братья больше за рулевое весло, но наслаждаться благами покоя; он передал другим попечение о казне, право суда и заботы о войске, лишь малую толику дел взял на себя, а своим законным жребием счел жизнь, полную удовольствия и радостей...»⁴¹. Природно, що для Скилиці, який залишався в руслі традиційної візантійської історіографії, влада законного імператора носила божественний характер і пселлівська характеристика володаря була для нього абсолютно неприйнятна.

XI та XII сторіччя були часом істотних культурних зрушень в житті візантійського суспільства. Це був, перш за все, час підйому освіти і зростання наукових знань. Виразником цих тенденцій став Михаїл Пселл, який своєю творчістю затверджував принципи пошани до розуму, дослідження факту, прагнення знайти причину подій, відкидання сліпої віри, заснованої на авторитеті або аналогії. Багато в чому його історичний твір – це відхід від канонів, традицій візантійської історіографії. Природно, що новаторство Пселла викликало у відповідь негативну реакцію деяких з його сучасників. Саме таку реакцію і прагнення повернутися до закріплених правил історіописання продемонстрував Іоанн Скилиця. Не зважаючи на популярність твору Ски-

⁴¹ Михаил Пселл. Указ.соч. // Зоя и Феодора. Константин IX, XLVII.

лиці у сучасників і подальшого покоління візантійських істориків, з тієї миті, як у візантійському історіописанні з'являється такий твір, як «Хронографія», провідною тенденцією епохи стає поступове згасання жанру монументальної всесвітньо-історичної хроніки і становлення мемуарних, особово забарвлених праць з творчим затвердженням основних принципів середньовічного історизму.